

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה (כה, כא): וַיַּעֲתֹר יִצְחָק לֵה' לִנְכַח אִשְׁתּוֹ כִּי עֲקָרָהּ הָיָה וַיַּעֲתֹר לֵאמֹר וַתֵּהָרֶגְהָ רַבְּקָה אִשְׁתּוֹ. בטעם הדבר שהאימהות היו בתחילה עקרות, כותב המדרש הגדול, שהקב"ה התאוה לתפילתן. ועוד טעם הביא, שהאימהות היו בקטנותן בבתי עובדי עבודה זרה בגלל הוריהם הרשעים וכדי שלא יגידו שבזכות כך התעברו במהרה, עיכב הקב"ה את ההיריון. ובלשונו: "מפני שהן בנות גוים עובדי עבודה זרה, וכשהן קטנות מוסרין אותן לכומרין. אמר הקדוש ברוך הוא אם אני נותן להם בנים מיד, אבותיהן יהיו משתבחין בעבודה זרה שלהן ויאמרו כדאי הוא שזכו לבנים, אלא אמר הקדוש ברוך הוא יאכלו בשרם ויתיגעו בכל כוחן, ואחר כך אני נותן להם בנים כדי שידעו שאין צורך בעבודה זרה שלהן."

בעוד שהברירה היחידה של יצחק הייתה להתפלל לה', בזמן הזה בזכות התפתחות הטכנולוגיה, במקרים רבים כאשר אין ברירה ניתן להיכנס להריון באמצעות הזרעה מלאכותית, הזרעה חוץ גופית ופונדקאות. נעסוק השבוע בשאלת הפונדקאות, האם פעולה זו מותרת מבחינה הלכתית, ומי נחשבת האם במקרה של פונדקאות.

מצוות פרייה ורבייה

לפני שנראה את המחלוקות ההלכתיות סביב כשרות הפונדקאות, יש לבחון האם חובה על זוג לבצע פעולה זו. למסקנה נפסק שאין חובה לבצע תהליכים אלו, אך הובאו בפוסקים שני טעמים שונים:

א. **הציץ אליעזר** (טו, מה) **והרב פרנק** (אבן העזר, סי' א) כתבו, שכאשר נולד ילד בהפריה חוץ גופית, דהיינו ממצב בו מחברים זרע וביצית במבחנה ולאחר מכן מכניסים לרחם האם ('ילד מבחנה'), לא מקיימים מצוות פריה ורביה, מפני שמצווה זו מתקיימת רק בפעולה שאינה חורגת מטבעו של עולם (אך ייתכן שמקיימים מצווה מדרבנן, של 'לשבת יצרה').

ממילא לשיטתם ברור, שקל וחומר שאין חובה הלכתית להשתדל בפעולה הפונדקאות על מנת להביא ילדים, שהרי מבחינה טכנית פעולת יצירת העובר דומה לתהליך ההפריה החוץ גופית, ובנוסף, במקרה זה אשה אחרת נושאת את העובר ברחמה. מעבר לכך, כפי שנראה להלן, לדעת הציץ אליעזר פעולה זו אסורה מבחינה הלכתית, כך שוודאי שאין להשתדל לעשותה. ובלשונו: "מה שאין כן בהפריה מלאכותית בתוך מבחנה, הא משנים בזה סדרי בראשית, את זרע הבעל מזריעים לא אל רחם האשה אלא אל תוך מבחנה, ומצד האשה אין גם כן הזרעה, ויוצא שאין כאן הזרעה כדרכה לא מצד האיש ולא מצד האשה, ואם כן בכל כגון דא יש שפיר מקום נרחב לומר שכולם יודו שלא מקיימים כלל על ידי כן מצוות פריה ורביה."

ב. **הרב עובדיה יוסף** (יביע אומר אבה"ע ח, כא) **והרב נבנצל** (אסיא ה', עמ' 92) חלקו וסברו, שגם בהזרעה חוץ גופית מקיימים מצוות פרייה ורבייה. עם זאת, גם הם ככל הנראה ינקטו שאין חובה לעבור טיפולים, כיוון שהם מלווים לעיתים בסיכון רפואי, וכן במתח וקשיים נפשיים רבים שאין חובה לעבור אותם על מנת להביא ילדים לעולם.

תהליך פונדקאות

האם תהליך ההפריה מותר? בעניין זה יש חילוקים בין הפריה מלאכותית, הפריה חוץ גופית ופונדקאות, כאמור לעיל השבוע נעסוק רק בשאלת הפונדקאות:

א. **הציץ אליעזר** (טו, מה), **הרב וואזנר** (שבט הלוי ג, קעה) **והרב שטרנבוך** (ה, שיח) סברו, שתהליך הפונדקאות אסור מדאורייתא ממספר נימוקים. הנימוק הראשון, כדי להפירות ביצית במבחנה, די בתא זרע בודד אחד, אך בפועל יוצאים תאי זרע רבים, ונמצא שרוב הזרעים לא יעילים והם יוצאים לשווא. מה עוד, שבמקרים רבים תהליך יצירת העובר במבחנה אינו נושא פרי.

נימוק שני ומחודש כתב הרב וואזנר, שהתורה בפרשת בראשית כותבת 'ודבק באשתו והיו לבשר אחד', ופירש רש"י שבאמצעות הולד הנולד הופכים הזוג לבשר אחד. אם תהליך פונדקאות מותר, נמצא שיש אפשרות שאדם יהיה נשוי לאשה אחת, אך יביא ילדים עם אשה אחרת, ובטל דין התורה ודבק באשתו. ובלשונו:

"ואי סלקא דעתך דמותר מהתורה כמעשה הנבלה הזאת, הרי אפשר להיות דבוק באשתו, ולהיות לבשר אחד עם אשת חבירו בולד הנוצר משניהם, והרי התורה קבעה כאן תנאי הראשון של אישות דאורייתא שיהיה בנשואיהן ודבוקתן זה בזה, זרע יוצא מבין שניהם להיות האב והאם אחד, בולד הנוצר על ידי מי שקבעה לו תורה הדין של ודבק באשתו."

ב. **הרב שלמה עמאר** (שמע שלמה ח, א) **והרב זלמן נחמיה גולדברג** (אסיא יג, עמ' 110) חלקו וסברו, שתהליך זה מותר במקרים בהם אין ברירה. הם לא חששו להוצאת זרע לבטלה, כיוון שאחרי הכל הוצאת הזרע משמשת להבאת ילד לעולם, גם אם לא מדובר בתהליך טבעי. כמו כן, גם אם לא תמיד מצליח טיפול ההפריה, הרי גם בדרך הרגילה במקרים רבים לא נוצר מיד ילד.

יש להוסיף, שחלק מהפוסקים סברו שמעיקר הדין תהליך זה מותר, אך בגלל הבעיות הגדולות שיכולות להיווצר במקרה בו בטעות תתחלף מבחנה במבחנה של אדם אחר (כפי שקרה לא מזמן בבית חולים בארץ) - יש להימנע מתהליך זה. בפשטות אמנם, אם אכן מוודאים שיש פיקוח הדוק בנושא, גם הם יודו שמותר.

מי נחשבת האם

כאשר מדובר בהזרעה מלאכותית או בהפריה חוץ גופית, מבחינת יוחסין לרוב הפוסקים המצב יחסית פשוט. כיוון שמדובר בזרע של האב, והאשה הנכנסת להריון היא בעלת הביצית. השאלה מורכבת יותר, במקרים בהם השיטות הנ"ל אינן מועילות, ופונים להליך פונדקאות, הליך בו זרע וביצית מושתלים ברחמה של אשה נוספת, המגדלת את העובר כעין אינקובטור חי.

הפוסקים דנו בשאלה מי נחשבת אימו של הילד במקרה זה, האם האשה ממנה לקחו את הביצית שהתכונתה הגנטית של העובר ממנה, או האשה המגדלת את העובר ברחמה ויולדת אותו. מקרים אלו משמעותיים במיוחד כאשר הפונדקאית היא גויה, ואילו בעלת הביצית יהודייה, שאז ייחוס הילד יהיה תלוי בשאלה מי נחשבת אימו.

האשה היולדת

גישה ראשונה הכוללת את הרב זלמן נחמיה גולדברג (תחומין ה', עמ' 248) **הציץ אליעזר** (יט, מ) **והרב אליהו** (אסיא, צט - ק) סוברת, שבמקרה זה יש ללכת אחרי האם היולדת, שממנה העובר יצא, מה עוד שכיום יודעים שיש גם משמעות לנושאת ההיריון ולא רק לבעלת הביצית, לדוגמא כשחלק מנוגדני התינוק באים ממנה. לחיזוק סברתם, הביאו מספר ראיות:

א. במקרה בו אדם מתגייר, היחס ההלכתי אליו הוא כקטן שנולד, דהיינו הוא לא מיוחס עוד למשפחתו. הגמרא במסכת יבמות (צ"ב) כותבת, שבמקרה בו זוג התגייר כאשר האשה הייתה בהריון עם תאומים, הם פטורים מחליצה במקרה בו אחד מהאחים נפטר ללא ילדים, כיוון שדין זה תלוי בייחוס מהאב, ובשעת העיבור האב עוד היה נכרי והם לא נחשבים כלל אחים.

אולם, במקרה בו אח אחד יבוא על אשת אחיו, הוא יהיה חייב כרת, כדין רגיל של הבא על אשת אחיו. הסיבה שבמקרה זה פוסקים שהאחים קשורים אחד לשני, נובעת מכך שאיסור אשת אח תלוי גם בקשר עם האם, והיא ילדה אותם בשעה שכבר התגיירה. לכאורה מכאן ראייה, שהרגע הקובע לייחוס הוא הלידה - ולכן הנושאת את הילד ברחמה היא האמא.

ב. הגמרא במסכת סוטה (מג"ב) כותבת, שבמקרה בו הרכיבו ענף של עץ ערלה, על גזע של עץ שאינו ערלה - בטל הענף החדש לגזע, ואין צורך למנות שנות ערלה בפירות היוצאים מהענף. הוא הדין בנידון שלנו, הביצית המופרית 'מורכבת' על הפונדקאית ובטלה לה, ולכן הפונדקאית היא אם הילד. ובלשון הציץ אליעזר:

"אם כן דון מינה ומינה, דהוא הדין נמי בביצית הניטלת מגופה של אשה אחת ומשתילים אותה בגופה של אשה אחרת להריון וללידה שמתבטלת הביצית לגופה של האשה האחרת, והולד מתייחס לאשה השנייה, אשר בנידוננו היא זאת הפונדקאית, והולד מתייחס אפוא אחריה."

ג. תרגום יונתן בן עוזיאל (בראשית ל, כא) מביא מדרש הכותב, שכאשר נכנסו לאה ורחל להריון, ללאה היה בן בבטנה ולרחל בת. לאה שידעה על כך התפללה לקב"ה שיחליף בין העובר שלה לזה של רחל - כדי שגם לרחל יהיה חלק ב"ב השבטים. כיוון שבקשתה נענתה, ובכל זאת יוסף מיוחס אחרי רחל, לכאורה ראייה שהיולדת נחשבת האם ולא בעלת הביצית.

בעלת הביצית

גישה שניה בפוסקים אותה נקטו **הרב שלמה עמאר** (שמע שלמה ח, א) **והרב יעקב אריאל** (אהלה של תורה, ס' ע') סוברת, שבעלת הביצית היא זו שנחשבת אם הילד, שהרי היא הנותנת את התכונות הגנטיות לילד, והפונדקאית משמשת כ"מחסן" בלבד. וכי ביום שיצליחו לגדל עובר באינקובטור, העובר יהיה ללא ייחוס! את ראיות הסוברים שהפונדקאית היא האם, דחו באופנים הבאים:

א. הראייה מהגמרא במסכת יבמות דחו, שאכן איסור הבא על אשת אח הוא דין מיוחד, ולמרות שהאחים אינם מתייחסים אחד לשני כלל וכלל, מכל מקום איסור אשת אח נוהג בהם. ראייה לכך יש מדברי הרמב"ם (יבום וחליצה א, ח), שמצד אחד כתב שאחים שהתגיירו הם כזרים זה לזה, ובכל זאת פסק שהבא על אשת אחיו שנולדו אחרי שאימם התגיירה, עובר בכרת.

ב. הראייה מהלכות ערלה דחו, ראשית, בכלל לא ברור שניתן להשוות בין דיני עצים לבני אדם. שנית, במקרה של הרכבת עצים, העץ החדש בטל לגמרי לעץ הישן, לכן יש מקום לומר שהוא חלק ממנו. לעומת זאת במקרה של השתלת עובר, העובר אינו בטל לפונדקאית ולא נהיה חלק ממנה, והחיבור הוא זמני בלבד. ובלשון הרב עמאר:

"ואולם נראה לעניות דעתי לחלק בין שני הדינים. דשם הדיון הוא על הייחור של הילדה שסיבכוהו בזקנה ועתה הוא גדל עם הזקנה וממנה יניקתו גם צמיחתו, והרי הוא כאחד מהענפים של הזקנה... וביצית זרע מזוג יהודים כשרים ונתנום בקרבה של גוים וגדלו ונולדו, אין בכח הגידול לשנות את המהות השורשית של אותן הולדות."

ג. את הראייה מדברי יונתן בן עוזיאל דחו, ראשית בכלל לא בטוח שאפשר להביא הלכה מדברי מדרש, קל וחומר כאשר המדרש דן במעשי ניסים. עוד דחו, שבגמרא במסכת ברכות (ס"ו) המדרש מובא בשינוי משמעותי. שם כתוב שהעובר הזכר שהיה בבטן לאה התהפך לנקבה, ולא שהוחלף בעוברה של רחל - וממילא אין מכאן ראייה לשאלת הפונדקאות.

כאשר הפונדקאית יהודיה

למעשה יש בעניין זה חילוק בין מקרה בו הפונדקאית יהודייה, למקרה בו היא גויה:

א. כאשר הפונדקאית גויה ובעלת הביצית יהודייה, לדעת רוב הפוסקים יש לגייר את הילד מספק. **ראשית**, בדבר שנוגע לענייני יוחסין משתדלים לצאת ידי חובת כל הדעות. **שנית**, האמת ניתנת להאמר, שאין ראיות מבוססות לכל צד, שהרי חז"ל לא העלו על דעתם מציאות מעין זו, ובפועל הפוסקים מבססים דבריהם בעיקר על סברא, כך שיש לחשוש לאפשרות שהילד גוי (ועיין הערה¹).

ב. כאשר הפונדקאית יהודייה הדין מורכב יותר, שכן אז חובה לקבוע למי הילד מיוחס. לדוגמא, במקרה בו הפונדקאית נשואה, יש חשש שהבן נחשב ממזר, שהרי הילד נוצר מזרע של גבר זר. להלכה נראה שנוקטים שהבן לא ממזר, אך כדי למנוע בעיות מעין אלו נקבע בחוק, שרק אשה רווקה יכולה להיות אם פונדקאית (אם כי המציאות בפועל שונה, עיין תחומין מא' במאמר של הרב אריה כץ).

עוד יש להוסיף, שכאשר מדובר בהליך מתוכנן בו ברור שלאחר ההיריון הילד שייך לבעלי הזרע והביצית, נמנעת השאלה למי שייך הילד. במקרים חריגים בהם יש טעות (וכפי שקרה באסותא), יש להכריע למי שייך הילד, שאלה שאינה נוגעת רק בדיון ההלכתי, אלא בהרבה שאלות מוסריות נוספות, כמו לדוגמא רצונו של תורם הזרע ועוד.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו²...

¹ אמנם כפי שראינו בעבר (לך לך שנה ה'), במקרה בו ההורים אינם שומרי מצוות, מעשה של גיור קטן הופך להיות מורכב. כאמור אז, יש שכתבו שבמקרה מעין זה אין משמעות לגיור שהרי לא יקיים מצוות בגדלותו, אך יש שחלקו וסברו שהגיור תקף, מפני שכלל הנראה לא ימחה בעתיד על עובדת היותו יהודי, או שעצם העובדה שהוריו מביאים אותו להתגייר מספיקה גם ללא קבלת מצוות.

² מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? מוזמן: tora2338@gmail.com